

Sebestyén Mihály

Marosvásárhelyi hétköznapok 1918-ban

Kései sajtószemle

Az 1917-ből 1918-ba átvezető fehér éjszakán a marosvásárhelyi kávéházak kivételesen éjjeli egy óráig maradhattak nyitva.¹ Vargha Lajos rendőrfőkapitány nagylelkű és kegyes volt, bár a polgárság mulatozó kedvét a négy év óta tartó háború erősen megtépázta. Az állandó élelmiszerkorlátozások, a gyász és veszteségek a feloldozott kijárási tilalom ellenére nem valószínű, hogy túl sok ember számára tették lehetővé, hogy pezsgővel koccintson ezen „a mámoros éjszakán”.

Egy esztendő múltán román megszállás ide, román katonák jelenléte az utcákon és a közhivatalokban oda, a *Színház és Társaság* c. színházi lap nagy szilveszteri mulatságot szervez.² Ugyanaznap, adja hírül a *Székely Napló*, a város egyik legpatinásabb napilapja, a dán Vöröskereszt jóvoltából a vlagyivosztoki dán konzul közvetítésével a marosvásárhelyi hozzátartozók három–négy év után kapcsolatba léphetnek a Szibériában és a Távols-Keleten rekedt magyar hadifoglyokkal.³

S ha már a napilapoknál tartunk – ezek a suttogó propaganda és kedvelt rémhírek mellett a legerősebb közvélemény formáló erők – 1918. december 8-tól egymás között megállapodnak, hogy a cenzúra és papírhiány következtében felosztják egymás között a hét napjait a megjelenés viszonylatában. Azaz hétfőn délben az *Ellenőr*, kedden délben a *Székely Ellenzék*, szerdán délben a *Székely Napló*, csütörtökön reggel a *Székely Ellenzék*, délután az *Ellenőr*, szombaton délben a *Székely Napló*, vasárnap a *Tükör* lesz soron.⁴ Egyébiránt a lapok tényleg csak lapok, vagyis egy újságlapnyi terjedelemben, legfennebb 4 oldalon jelennek meg az év folyamán, tenyéri helyek (lyukak) tátognak a laptestben, melyeket a katonai cenzúra harapott ki. Nem csak a román, hanem magyar is éppen olyan szigorú a mindenről értesülni és értesíteni akaró sajtóval.

A fenti két esemény között eltelt tizenkét hónap *mindennapjait* fogjuk dolgozatunk során, nyomon követni, ahogyan azt a korabeli sajtó tükrözte. Nem térünk ki – miként azt már a címből is sejteni lehet – az év végére felgyorsult politikai-történelmi eseményekre (a világháború vége, a magyar és román Nemzeti Tanácsok megalakulása és működése, gyűlésezések és kiáltványok,

¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 2. sz. (A lapot Sényi László szerkeszti.)

² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 199. sz.

³ Uo.

⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 190. sz.

a magyar közigazgatás felbomlása a román megszállás és annak következményeire), ezekről ugyanis már egy korábbi tanulmányunkban⁵ bővebben értekeztünk. Bernády György működése sem kerül e tanulmány érdeklődési körébe, a nagy városépítőről nemsokára vastkos tanulmánykötet fog megjelenni, melyben e sorok írója is szerepel hosszabb tanulmánnyal, mely az 1918. évet is érinti.⁶ Feltett szándékunk az volt, hogy a hétköznapi élet minél több vetületét, oldalát, árnyalatát bemutassuk, hogy az olvasó lehetőleg a realitáshoz közel eső fogalmat alkothasson arról az életformáról, amelyben a kb. 28–30 ezres erdélyi kisváros tengette/pörgette hétköz- és ünnepnapjait. Ám a szerkesztő figyelmeztet, hogy a jelen kötet egyik dolgozata éppen Marosvásárhely művelődési életét és szórakozási lehetőségeit, formáit, alkalmait mutatja be, ezért erről sajnálattal le kellett mondanunk.

Közellátás–közélelmezés

Nem csupán a háború utolsó évét, hanem szinte az első pillanattól kezdve az egész háborús időszakot, s nem kizárólag Vásárhelyt, hanem a teljes hadviselő Európát, többkevesebb erősséggel a közellátás/közélelmezés fogas kérdésének megoldási kísérletei és kudarcai uralták. Az általunk átnézett napilapok mindenik számában találkozunk közellátási gondokkal (megkerülhetetlen, nem lehet elhallgatni!), a hatóság intézkedéseit vagy a lakosság nélkülözését, dühét, kiábrándultságát rögzítő, néhol torzító, tompító híradásokkal. Ha megéppenséggel élelmiszer osztásra került sor, nem volt ritka a rendőrverés sem. Kétségbeesett és harcias asszonyok türelmének szakadt vége, olyan családanyáké, katonafeleségeké, hadiözvegyeké, akik hasztalan álltak sorba kora hajnaltól vagy az éjszaka közepétől a boltok előtt, nem jutott nekik áru. Április 22-én például a Bernády építette Tisztviselőtelepen kb. száz hadisegélyben részesülő asszony gyűlt össze tiltakozni a lizthiány miatt. (Nem a legszegényebbek, valószínűleg az alsó középosztályhoz tartozhattak, akiknek férjét behívták, s még mindig a fronton tartózkodtak vagy fogságba estek.) A városházára vonulnak, ahol Marthy Ferenc polgármester fogadja a küldöttséget és igyekszik leszerelni az indulatokat.⁷

Mire alapozott a polgármester? Még március 15-én, Kolozsváron részt vett egy erdélyi közélelmezési konferencián, melyet vármegyénk főispánja hívott össze. Incédy-Joksmann Nándort egyben hat erdélyi vármegye közélelmezési biztosává nevezte ki a kormány (február

⁵ SEBESTYÉN Mihály: Antalfy Endre, avagy Marosvásárhely színeváltozása. In: *Marosvásárhely történetéből*. Szerk. Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós. Marosvásárhely, Mentor Kiadó 1999. 55–86.

⁶ UŐ: *A polgármesterségtől az újrakezdésig. Nyolc év Bernády György életéből* (megjelenés előtt).

⁷ *Székelly Napló* 1918., 48. évf. 63. sz.

28-i hatállyal)⁸ és ott Marthy ígéretet kapott, hogy Maros-Torda megye és benne Marosvásárhely városa nem marad alapvető élelmiszerek nélkül.

Nem mindig végződött ilyen békésen a konfliktus. Júliusban kétszer is tettlegességre kerül sor. A hó első napjaiban a városháza kezdeményezésére felállítják a vásárhelyi piacon a hatósági árusítóhelyeket, ahol zöldséget és húst hoznak forgalomba. Már az első nap (5-én) megostromolja vásárlóközönség a bódékat zsiradékért. Tekintve, hogy nem mindenkinek jut, a rendőrség megkísérli a rendet betartatni, de az asszonyok a rendőrnek esnek.⁹ Másnap a nagyobb tumultuózus jeleneteket elkerülendő, a városháza sorszámot oszt, utcák és napok szerint osztja be a lakosságot, mikor jogosultak a bódékban vásárolni. A csendőrséget is kirendeli a rend felügyeletére. Július 11-én már két bódében „osztják” a zsírt. Egy-egy kiszolgálóhelyhez 500–500 családot rendelnek.¹⁰

Néhány nappal később a lábbeli-hiány valamelyes mérséklésére a városháza bejelenti, hogy cipőjegyek igényelhetők. Nincs elég tisztviselő, a beosztott(ak) pizmog(nak), az emberek hamar elvesztik türelmüket, holott a négy éves világháborúban minden asszony, öregember, gyerek a sorban állás bajnokának mondhatta volna magát, és a sort felvigyázó rendőrt meglökdösik, ütlegelni kezdik.¹¹

Ha már most időrendbe szednők a közélelmezés zavaros folyását, akkor mindjárt az elején, vagyis január 12-én azt kellene megemlítenünk, hogy Radó Sándor mérnök váltja a városházán működő Közélelmezési ügyosztály élén dr. Papp Károlyt, aki más megbízatást kap.¹² Szembe kell néznie azzal a ténnyel, Marosvásárhely eredetileg 24 vagon lisztre kapott jóváhagyást, de ezt a mennyiséget a januári sorozatos csökkentések után 12 vagonra szorította le az Országos Közélelmezési Hatóság. Ennek fele nem is búza, hanem kukoricaliszt.¹³ Kiszállítása még meg sem történt. Következmény: egy héttel később a városházi hivatal a fejenként és hetenként igényelhető liszt mennyiségét kénytelen fél kilóban megállapítani.¹⁴

Február 7-től az Országos Közélelmezési Hivatal tilalmára hivatkozva vasúti restikben nem árusítanak kenyeret.¹⁵ A lakosság ugyanis olykor utazási szándéktól mentesen is vásárolt ezekben az éttermekben kenyeret éhező gyermekei számára. Ezt a kiutat zárták le most.

⁸ *Tükör* 6. évf. 1918., 10. sz.

⁹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 100., 101. sz.

¹⁰ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 103., 104. sz.

¹¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 106. sz.

¹² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 7. sz.

¹³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 8. sz.

¹⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 10. sz.

¹⁵ *Tükör* 6. évf. 1918., 5. sz.

Február 18-án javulni látszik a helyzet, ugyanis a lisztadagot megemelik egy kilóval, vagyis ezen túl másfél kg jár fejenként és havonta egy lakosnak. Szalonnából és zsírból fél kiló.¹⁶

Február 23-án az Országos Közélelmezési Hivatal a város lisztkontingensét ismételten lefaragja, ezúttal 12 vagonról tízre.¹⁷ A polgármesteri hivatal közélelmezési ügyosztálya vigaszul bejelenti, hogy a következő napokban diót osztanak félkilós csomagolásban, lesz hadikáv- és cukor is. 1 kg máléliszt jut fejenként. De senki ne álmodozzék fehér vagy barnalisztról.¹⁸

Március 10-én a szociáldemokrata munkások nagygyűlést tartanak a Kossuth Lajos utcai Vörös Bikában. Követelik hatósági boltok és hússzékek, népkonyhák és egy olyan közélelmezési bizottság felállítását, amelyben a munkásság is arányos képviselőt nyer.¹⁹ A követelésekre két hét múlva válaszol a hatóság – értsd Inczedy-Joksmann kettős minőségében (főispán és közélelmezési kormánybiztos) – a hozzáintézett szocdem-es követelésekkel elvben egyetért, de azok (pl. a hatósági boltok létesítése) elsősorban városi feladatok. Marosvásárhelyen a helyzet megnyugtatóbb, mondja, ott ui. jól működik az 1917/18 kora telén felállított népkonyha. Egy városi közélelmezési bizottság felállítása amúgy is tervei között szerepelt, és abban természetesen a munkásság képviselői is helyet kapnak majd.²⁰

A népkonyha rendszerint decembertől a következő esztendő áprilisának derekáig működik. Újralétesítése mindig a leggazdagabbak jóindulatától, akaratától és erkölcsi érzékétől függ. A izraelita status quo ante hitközség és a Kereskedelmi Kamara élén álló virilista – a legnagyobb adófizető – Bürger Albert 1918. szeptember 24-én arról értesíti a sajtót és a városházát, hogy december elsején újra felállítja a háború éve alatt kitűnően működtetett hadi-népkonyhát. Tervei szerint a konyha napi 500–600 adagot szolgálna ki a legrászorultabbaknak, jóformán térítésmentesen. Gyűjtést indítanak a konyha céljaira (pénz- és élelmiszeradományokat vár). Az akciót Bürger Albertné és dr. György József, törvényszéki bíró vezeti.²¹ (Nem tudjuk, hogy a román hadsereg engedélyezte-e az akciót, hiszen december 2-tól a Marosvásárhelyt már hivatalosan Tg. Mureşnek kell címezni.)

Március 13. A város nem hagyja magát. Kérvényekkel, beadványokkal, protekciókereséssel követeli a nekijáró lisztmennyiséget. Végül ezen a napon a sok instanciázás

¹⁶ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 26. sz.

¹⁷ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 30. sz.

¹⁸ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 30. sz.

¹⁹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 39., 40. sz.

²⁰ *Tükör* 6. évf. 1918., 15. sz.

²¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 147. sz.; *Tükör* 6. évf. 1918., 39. sz.

meghozta gyümölcsét: a Közélelmezési Hivatal a város lisztkiutalását 10 vagonról 16-ra módosította. Öröm az örömben: ezután is hiányzik a liszt a boltokból, késik a szállítmány.²² Nem lehet egykönnyen vagon/szállítási engedélyt kapni, a vasút elsősorban a hadsereget szolgálja ki.

Május 14. A közigazgatási bizottság ülésén dr. Fekete Andor ügyvéd szóvá teszi a városi közellátás visszasságait, többek között azt, hogy a közönség elégedetlenségét a közélelmezési hivatal személyzeti hiánya váltja ki. Ellenőrizni kell a segélyezendőek listáját, mert sok éppenséggel *nem rászoruló* kap lisztsegélyt hamis igazolvány alapján. Emelni kell a legszegényebbek adagját, főleg azokét, ahol a család valamennyi kenyérkeresője a harctéren van. A javaslatot a bizottság elfogadja. De intézkedés nem történik. Fekete, aki a kormányzópárt tagja, nem nyugszik, és június 11-én a közigazgatási bizottság következő ülésén ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy a városháza legfontosabb ügyosztálya, a közellátási rosszul működik, továbbra sem rendeltek be újabb tisztviselőket a feladatok megosztására, az ügyintézés gyorsítására. Ugyanakkor interpellálja az elnöklő polgármestert, Marthyt, mi igaz abból, hogy a hivatal egyik tisztviselője 1000 kg fehér lisztet lopott és azt saját zsebre értékesítette. Javasolja, hogy az említett osztályon állítsanak fel egy állandó ellenőrző és tanácsadó bizottságot. A polgármester részben megerősíti Fekete értesülését a panamával kapcsolatban, megjegyzi, hogy egy ideiglenesen alkalmazott kereskedelmi tisztviselőről van szó, akit az óta elbocsátottak és ügyében megindult a büntető eljárás.²³ Augusztusban (8–9-én) az év egyik legfontosabb közgyűlésén ismét szóba kerül a közellátási hivatal háttere és működése. Kovács Elek lapszerkesztő a közélelmezési vitában a városházi hivatalnokok felháborító bánásmódjáról szónokol, de dr. Fekete Andor ezúttal megvédi a városházi hivatalt és Kovácsot veszedelmes demagógnak titulálva, a hatalom elleni izgatással vádolja meg. Kovács általános megállapításait Turnovszky Sándor jogász, radikális ellenzéki konkrét példákkal támasztja alá. Radó Sándor, a közellátási hivatal vezetője azzal védekezik, hogy a tisztviselőt megfeddték és a polgármesternek is tudomására hozták az esetet. Valami azért elmozdul a holtpontról, ugyanis a hivatal munkájának javítására város engedélyt kér a belügyminisztertől két újabb állás létesítésére, melyet ügyvédekkel kívánnának betölteni. (A belügyminisztérium azonban elutasítja a kérelmet.)²⁴

A lisztellátás körüli botrányos állapotokra utalva a *Székely Napló*, az Országos Munkapárt lapja, meg is találja a bűnösöket: „A közélelmezési ügyosztály ismételt felszólítása ellenére is

²² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 41., 43. sz.

²³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 89. sz.

²⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 122., 124., 126. sz.

igen sok izr. vallású lisztkereskedő a lisztnek péntek délután és szombaton való átvételét, illetve kiosztását megtagadta. Ezzel a közellátásban olyan zavart okozott, amellyel a közönség már amúgy is nagymértékben nyilvánult elégedetlenségét még jobban fokozta.” Ha továbbra is így viszonyulnak a fogyasztókhoz, könnyen bevonhatják lisztforgalmazási jogosítványukat.²⁵ És hogy nem csupán üres fenyegetésről van szó, arra a júliusban sorra került rendcsinálás a bizonyíték: „a lakosság panaszára” a közéleti ügyosztály több kereskedő lisztforgalmazási engedélyét bevonja. A kereskedőket csalással, súlycsökkentéssel vádolják. A bűnösök Rosenblum Pál, Weisz Róza, Simon Hersch és fiai, Soós Samuné. A forgalmazás jogát átadják Kőszegi S.-nek (Honvéd u.), özv. Mátyás S.-nének (Bethlen Gábor u.), Czitrom M.-nek (Kossuth u.), Vadady F. Sándornak (Kossuth u.).²⁶ Nem tudjuk, hányan izraeliták az engedéllyel „megjutalmazottak” közül, de nem is érdekes. A háború vége felé, mint közismert, felerősödnek az antiszemita hangok, vádaskodások és kirohanások Magyarországon. Gróf Tisza István volt miniszterelnök szükségesnek tartja leszögezni a parlament színe előtt, miként a *Székely Napló* idézi: „Tisza a közhangulatnak adott kifejezést a maga részéről, a leghatározottabban elítélte a [zsidó]kérdésnek időszerűtlen megbolygatását. Tisza ítéletmondásának lényege az, hogy a tisztességérzet nem privilégiuma valamely vallásfelekezetnek és éppen úgy az erkölcsi fogyatékoság nem kisajátított tulajdona egy másik felekezetnek.” A lap leszögezi: „A zsidóság megtette ebben a háborúban a maga kötelességét minden téren. Kivette részét a véráldozatból és megállta helyét a közgazdaság sikamlós pályáján. Nincsen rá semmi ok felekezeti háború szikráit hinteni.”²⁷

Néhány hónappal később, november 27-én, a Nemzeti Tanácsok megalakításának általános lendülete közepette, a két izr. hitközség együttes értekezletet tart Bürger Albert elnöklete alatt. A kolozsvári Zsidó Nemzeti Szövetség felhívására azt válaszolják, hogy nem járulnak hozzá az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakításához. Nem ismernek Magyarországon zsidó népet. „Mi magyarok voltunk, vagyunk és maradunk minden körülmények között, a magunk részére több védelmet, mint amely a magyarságot Erdélyben megilletni fogja, nem követelünk. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakítását magyarságunkkal ellentétben állónak tartjuk, ilyen irányzatú mozgalommal közösséget nem vállalunk [...]”²⁸ (Huszonöt év múltán meg is érkezett az elismerés, hála és köszönet a ragaszkodás jutalma...)

²⁵ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 80. sz.

²⁶ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 99. sz.

²⁷ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 122. sz.

²⁸ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 183. sz.

Minekutána sem a kereskedők váltogatása, sem a sorszámosztás nem vált be, a városháza július 16-ával kezdődően úgy dönt, hogy lisztet kizárólag a hatósági boltok hozhatnak forgalomba.²⁹ Tekintve, hogy hatósági malmok nincsenek, illetve a város csak eggyel rendelkezik, a többi a magánosok és az egyházak kezében van, a lisztellátás továbbra is bizonytalan marad.

Augusztusra, közvetlenül az aratás után a helyzet javul, visszatérnek a havi másfél kilós liszt fejadaghoz.³⁰ Ez az utolsó olyan aratás, ahol a gazdák még igénybe vehették a Vásárhelyen fogvatartott orosz, ukrán és lengyel hadifoglyokat, akiket 1915-től rendszeresen kikértek a Teleki kert helyén megépült fogolytáborból (Teleki utca).

Bár Haimann Ignác kenyérgyára 1911 óta működik, úgy látszik ennek termelése a háború alatt visszaesett, korántsem elégséges. A *Tükör* című baloldali érzelmű lap azt javasolja augusztusban, Marosvásárhely városa állítson fel saját kenyérgyárat. Ezzel a hatóság elejét vehetné az ismétlődő kenyérellátási gondoknak.³¹

A végkonklúziót a hoppon maradt, becsapott vásárlók nevében a *Székely Napló* így summázza (nem csupán a kenyérliszt, hanem a többi élelmiszer-árura is gondolva), hogy senki sem törődik az elszabadult árakkal, senki sem tartja be a hatóságilag szabott árakat. A hatóság által felállított bódék kínálata silány, a közönség kénytelen a kofáknál vásárolni jóval drágábban. Csak azok vásárolhatnak szabott áron, akik rendőri egyenruhát viselnek, vagy rendőr társaságában vásárolnak az üzletekben és a piacon.³²

Novemberben ingyenes krumplit hirdet a közéleti osztály. Mindenki egy métermázsára jogosult, aki a Korzó közben található, volt katonai burgonyaföldön maga ássa ki és szállítja el a krumplit.³³

Na és végezetül december 17-én a városháza felszólítja közönséget, hogy saját jól felfogott érdekében mindenki igyekezzen kiváltani az élelmiszerjegyre jogosító igazolványát 1919-re. Az utalványkönyvecskét személyesen kell átvenni.³⁴ Vagyis ez az év sem végződik sorban állás nélkül.

Nem fényesebb a helyzet a hús-, szalonna-, zsiradékellátás körül sem. A hús szinte a háború első napjaitól kezdve makacs hiány- és luxuscikk. A közönség a mészárosokat szidja, a rendőrség mindent megtesz, hogy a neheztelés tartós és állandó maradjon.

²⁹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 107. sz.

³⁰ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 118. sz.

³¹ *Tükör* 6. évf. 1918., 34. sz.

³² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 126. sz.

³³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 180. sz.

³⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 192., 195. sz.

Január 22-én egy feljelentés nyomán a rendőrség hat mézáróshoz száll ki, rejtett húskészletek után kutatva, eredménnyel. Elkobozza az eladásra szánt üzleti készletet. Utóbb tévedésre hivatkozva – visszaszolgáltatják az lefoglalt árut.³⁵ Ugyanazon a napon Radó Sándor, a közlekedési ügyosztály vezetője az ortodox izraelita hitközség elöljáróitól pontos kimutatást kér, mely családok vezetnek kóser háztartást, azoknak ugyanis nem jár a hivatal által kiutalandó disznózsírból.³⁶ Az intézkedés ellen több zsidó családfő felháborodottan tiltakozik, jelezve, hogy az állandó nélkülözések közepette lehetetlen kóser háztartást vezetni, avagy betartani a rituális étkezési szabályokat.³⁷

Nyolc nappal később a csendőrség lépre csalja és rajtaüt Bogdán József hentesen, aki másfél vagon, vagyis 150 métermázsas szalonnát halmozott fel üzletében. A provokátor szalonnavásárló képében állított be Bogdán üzletébe és olyan magas felárat kínál a szalonnáért, amennyiért Bogdán már hajlandó eladni a teljes készletet. A lefoglalt áruért azonnal megindul a harc a Közellátási Hivatal és a hadsereg között. Mint kiderül, Petri Zsigmond üzletében is lefoglaltak egy nagyobb mennyiséget. Az ügybe már az ügyészség is bekapcsolódik. Feladata kideríteni, ha Bogdán és Petri készlete rejtegetett volt-e, és az áruhalmozás esete fennforog-e. Az ügyészség mindenesetre máris eljárást indít a két mézáros ellen árdrágítás címén. Az újságok csámcsognak az ügyön – valódi húst amúgy ők sem látnak – és a hatóság a közönség bevonásától azt reméli, hogy tanúskodni fog az ügyben. A minisztériumhoz felterjesztett javaslatában az ügyészség azt kéri, hogy a lefoglalt zsírnakvalót a Tisztviselők Fogyasztási Szövetkezete értékesíthesse. Annyit mindenesetre el lehetett érni, hogy február 13-án a város számára kiutalnak egy vagon szalonnát a lefoglalt mennyiségből.³⁸ Tíz nappal később az ügy már Budapesten landol, ui. az Igazságügyi Minisztérium soron kívül bekéri az ügyészségtől a perbe fogott mézárosok iratait.³⁹ Ott aztán igazságügyi szakértők kivizsgálták a vásárhelyi hús-panamát. Ha az ügy eddig nyilvános volt, most bezáródnak az információs csatornák. Így aztán mindenki meglepetésére március 16-án közlik magas hivatalos helyről, hogy megszüntetik az ügyészségi vizsgálatot Bogdán és Petri ellen, akiket az ügyészség árdrágítással gyanúsított. Az elkobozott sertés-zsiradék árát részben, 150 ezer koronányi értékben a Sertésközpont vissza is fizeti az alpereseknek. A mézárosok jogi képviselője, Bedő Sándor úgy nyilatkozik, hogy az ügyfelei készek pert indítani a központ ellen, a teljes kártérítés reményében.⁴⁰

³⁵ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 16. sz.

³⁶ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 13. sz.

³⁷ *Tükör* 6. évf. 1918., 3. sz.

³⁸ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 18., 22., 23., 24. sz.

³⁹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 31. sz.

⁴⁰ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 43. sz.

A baj azonban nem hárult el a két cég feje fölül. A március 19-ére összehívott törvényhatósági bizottság ülésén egy régi, még 1916-ból származó ügyük kerül terítékre: a Petri és a Bogdán-féle húsipari cégek hadiszolgáltatási ügye az említett év november-decemberéből származik, ugyanis az általuk szállított húst nem a hatóságilag megállapított áron, hanem annál drágábban adták el, kilónként 2,20 koronával (a disznóhús esetében), ill. 5 koronával (szalonna) többet számítottak fel a hadseregnek. Dr. Papp Károly, a város jegyzője azzal mentetgeti a henteseket, hogy a román betörés által teremtett helyzetben ők voltak csupán elérhetőek, reájuk kellett alapozni a beszállítást. A törvényhatósági bizottság úgy dönt, a két mészáros térítse meg a hadseregnek okozott kárt.⁴¹ Bogdán Józsefről még egyszer olvashatunk a lapok hasábjain. Ez sem dicsőbb tett a fentebb előszámláltaknál, csakhogy ebben már a hadsereg is érintett volt. (Legkevesebb bűnpártolásban marasztalható el a Ferenc József laktanya géhástisztje.) A csendőrség megtalálja a Ferenc József laktanya (amelyet a Bethlen Gábor sétány, a József utca és a Hunyadi János út határol) padlásán rejtegetett nagy mennyiségű gabonáját (árpát és zabot). Le is foglalják abban a pillanatban, amikor át akarta szállítani saját telephelyére.⁴²

Márciusban azok járnak szerencsével, akik disznót tartanak – holott a városi szabályok régóta tiltják a belváros területén a sertésstenyésztést, a szabályzatot időről-időre meg kell újítani –, mert feloldják a sertésvágási tilalmat, melyet egy hibásan értelmezett rendelkezés alkalmazása miatt három héttel korábban rendelték el. A 60 és 90 kg közötti vágóállatok feláldozása nem esik ezen túl tilalom alá.⁴³ A mészárosok örülnek, a közönség reménykedik/áhítozik, az árak gimnasztikája úgy tűnik végtelen. A reménynek az ad tápot, hogy a közlelmezési miniszter 200 métermázsa szalonnát utalt ki Marosvásárhelynek, melynek leszállítása a Malom- és Faipari Rt. (a minisztérium preferált cége – szó sincs a háború alatt közbeszerzési pályázatok kiírásáról) feladata lenne, de késlekednek, ugyanis a másik bürokratikus szerv, a Sertésközpont engedélye késik. Vargha Lajos rendőrfőkapitány parancsára egy rendőrfogalmazó karhatalommal szerez érvényt a kiutalásnak.⁴⁴

A nyár eltelik valahogy. Igaz, nincs majorságvágási tilalom, de a tojás egyre drágul a főtéri piacon, ahol a szigorú rendtartás szerint reggel hatkor üthetik fel sátraikat a kofák, ám de. 11-kor a főtéren megjelennek az utcaseprők – ha megjelennek (lesz még szó erről), és a „menekülő” kofák, kufárok, árusok és potyaleső koldusok, bevásárló cselédek, háziasszonyok átadják a teret az úri közönségnek, a sétálóknak.

⁴¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 46. sz.

⁴² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 24. sz.

⁴³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 41. sz.

⁴⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 50. sz.

Augusztus 22-én jelenti a városi tanácsnak Dvoracsek Antal, a városi vágóhíd igazgatója, hogy a közelgő téli időszakra sikerült Somogy megyében 1050 db sertést leszerződtenie, melyeket januárig az eredeti telephelyen hizlalnak, azután kerül majd a város asztalára. Volt egy hasonlóan sikeres szerződése 500 sertésre Nógrád megyében is, de azt a megye közbelépése megghiúsította.⁴⁵ (A háború utolsó hetei valószínűleg a sertések életét megmentették...)

A másik oldalon viszont a vendéglátósok szenvedik meg a húskorlátozást, ugyanis a rendőrség szeptemberben kilenc vendéglős ellen indít eljárást a hústalan napok be nem tartása miatt a vendéglátó-helyeken.⁴⁶ Holott még a nyár derekán, júliusban a régi tapasztalt szakember Ender Imre, aki újra átvette a Kultúr-pince irányítását (ő volt a pince első bérlője is 1912–1913-ban) és nyári idényben a Tornakert nyilvános éttermét (a kaszinó szabadtéri, kerti változatát) is működteti, flekkenre előrendelést vesz fel, hirdeti alig titkolt büszkeséggel.⁴⁷ Ugyancsak flekkenezésre, e vásárhelyi specialitásra invitálta Sényi László a Kemény Zsigmond Társaság vendégeit a Súrlott Grádicsba. Nem kisebb nagyságokról van szó, mint a Nyugat-estre érkezett Osvát Ernőről, Babits Mihályról, Móricz Zsigmondról, Schöpflin Aladárról és Földi Mihályról, valamint a neves színészeiről, Ódry Árpádról.⁴⁸

Folytathatnánk a sort például a cipőkkel is, hiszen a talpbőrök legnagyobb részét a hadsereg kötötte le. A július 13-i incidensről már beszámoltunk, amikor a cipőjegyek osztásának lassúsága miatt a tömeg rendőrt vert. Amint közeleg az ősz, a cipők hiánya egyre aggasztóbb. A városi cipőhivatal kísérletbe kezd: bőrt bocsát azoknak a cipészeknek a rendelkezésére, akik hajlandók maximált árak mellett lábbelit készíteni és forgalmazni. A Cipőhivatal ui. felhatalmazást kapott, hogy szigorúan ellenőrizze a műhelyeket és mestereket, a bőrkészleteket és árakat. A kihágások ellen a törvény szigorával fognak fellépni, ígéri.⁴⁹ Nem tudjuk, mi és hogyan valósult meg ebből az altruista tervből. Mindenesetre szeptember végén megkezdődik az arra jogosultak között a cipőutalványok („jegyek”) kiosztása. Egy hatósági áron kínált férfi-félcipő ára 140 korona, egy bakancsá 148 korona, egy gyerekcipőé 70 és 100 korona között mozog.⁵⁰

Október elején a korábbi háromnegyed kiló cukor helyett, a havi adag fejenként fél kg október hónapra, ráadásul emeltebb áron.⁵¹ Viszont, ahogy közeledik a háború vége, rég nem látott ismerősök kerülnek elő. Visszatér a kifli a péküzletekbe „hosszas hadi távollét után”. Igaz

⁴⁵ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 128. sz.

⁴⁶ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 137. sz.

⁴⁷ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 103. sz.

⁴⁸ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 82., 88. sz.

⁴⁹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 138. sz.

⁵⁰ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 151. sz.

⁵¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 155. sz.

drágább, a minősége sokkal silányabb, kisebb is, mint a boldog békeidőkben, de mégiscsak kifli, jegyzi meg kesernyés humorral az újságíró.⁵²

Sokszor felmerül a közönségben a kérdés: ki a felelős ezekért az állapotokért. A válaszok és a bűnbakkeresés a legkönnyebb megoldást kínálja. Augusztus kilencedikén a *Székely Napló*, amely eddig elhallgatott minden zsidó ellenes izgatást, szóbeszédet, azt írja, hogy augusztus 9-én a parlamentben két képviselő is a zsidóság felelősségét hangoztatta a rossz közlélmzési helyzet kialakulásért. A lap ennek kapcsán vezércikkben idézi Tisza István fentebb már idézett felszólalását az ügyben.

Fűtés–világítás

Január végén (28-án) kiderül, hogy Marosvásárhelynek nincs tüzelője, holott még 1917 végén 840 vagon tűzifára szerződött több Maros-völgyi fakitermelő céggel. A cégek azzal védekeznek, hogy nem tudtak szállítási engedélyt szerezni a budapesti Faközponttól. E miatt a január 28-ra tervezett tanácsülés is kétségessé válik. Marthy polgármester a közelmúltban Budapesten jártában felkereste a Faközpontot és megpróbált intézkedni, hogy legalább a kiutalt szénmennyiséget megkaphassa a város. Ígéreteken kívül semmit sem kapott. A város azon gondolkodik, ha a szállítók nem tartják magukat a megállapodáshoz, bevonultatja személyzetüket. A katonai szállítások előnyt élveznek minden polgári szállítással szemben. A földgáz bevezetése – véli a *Székely Napló* – egy csapásra megoldaná az efféle gondokat.⁵³

A január–februári tűzifa- és szénhiány miatt hetekig nem nyit ki a könyvtár, a Kultúrpalota, a hangversenyek házi zenéléssé zsugorodnak, az iskolák zárva, a petróleum hiánya miatt ugyanebben az időszakban számos lakás sötétben marad. Igaz, ez a gond ideig-óráig a tavaszi, nyári és kora őszi hónapokban enyhül, eltűnik, de a tél közeledtével újra előkerül. A korábbi évek tapasztalatával felfegyverkezve, a városvezetés már október elején a szegényebb sorsúak támogatására 300 vagon tűzifát szerez be télire, melyet a Gázgyárban raknak le.⁵⁴ A forradalmi mozgalmasság közepette november 19-én a városi tanács szociális ügyosztálya és a szociáldemokrata párt közös akciója révén a gázgyárban kedvezményes áron hoznak forgalomba tűzifát: 12 koronáért 10 kg-ot kap a hadsegélyezett igénylő.⁵⁵

⁵² *Székely Napló* 1918., 48. évf. 192. sz.

⁵³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 17. sz.

⁵⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 151. sz.

⁵⁵ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 178. sz.

Augusztus 26. és szeptember 2. között a városházán összeírják azokat a családokat, ahol kizárólag petróleummal világítanak, hogy elegendő számú igénylést nyújthasson be a téli hónapokra a kőolajipari cégeknek.⁵⁶ A román megszállás első napjaiban „stratégiai okokból” kikapcsolták a közvilágítást, amelyet azóta sem kapcsoltak vissza. Újra előtérbe kerül a gázlámpa, ami óriási visszalépést jelent. Mindenesetre a sötétség uralkodóvá válik a székely főváros utcáin.⁵⁷

Nyersanyag hiányában, több ízben is hosszabb időre teljesen le kell állítani a szénrel működő gázgyárat. Január 8-án máris a teljes leállás fenyegeti a gyárat. Bár még a tavalyi esztendőben két vagon szenet lekötöttek, annak érkezete bizonytalan.⁵⁸ Ráadásul az Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium közölte a várossal, hogy januárban kevesebb petróleumból kell gazdálkodnia az előirányozottnál.⁵⁹ A tavasz folyamán többször is korlátozni kell a gázgyár termelését, míg június 11-én annak ellenére, hogy újra teljes kapacitással termel a gázgyár, a gyári szerelők házról-házra járva ellenőrzik az egyéni fogyasztók mérőóráit és szereléseiket. A lakossági gázfogyasztást reggel 6 és 14 óra, ill. 18 és 22 óra közé szorítják.⁶⁰

November 1-től takarékosági megfontolásból, (fűtés, világítás) a városi tanács összes ügyosztálya csak délelőtt működik. Hétköznap 8 és 14 óra között, vasárnaponként pedig 8 és 10 óra között. A közlekedési és katonai osztály működése ettől kivételt képez, itt a munkaidő hosszabb.⁶¹ November 7-én kiderül, már csak egy hónapra elegendő szén van a gázgyár készletében, ezért a lakossági gázfogyasztást is megszorítják, kizárólag főzésre és fürdésre szabad felhasználni. Napi kilenc órán át folyósítanak gázt, három idősávban: reggel, de. és este.⁶² Egy hónappal később a lakosság újabb korlátozás szenvedő alanya: reggel, kétórányi időre, délután–este összesen hat óra hosszat van fűtésre–főzésre alkalmas gáz az előfizetőknél.⁶³

Áramellátás – korlátozásokkal

Bár 1914-re elkészül a városa saját áramfejlesztő telepe, a háború azonban ezt sem kíméli. Mint a háború folyamán többször, ebben az esztendőben is napirenden vannak az

⁵⁶ Székely Napló 1918., 48. évf. 130. sz.

⁵⁷ Székely Napló 1918., 48. évf. 187. sz.

⁵⁸ Székely Napló 1918., 48. évf. 5. sz.

⁵⁹ Székely Napló 1918., 48. évf. 5. sz.

⁶⁰ Székely Napló 1918., 48. évf. 79., 88. sz.; Tükör 6. évf. 1918. 21., 23. sz.

⁶¹ Székely Napló 1918., 48. évf. 167. sz.

⁶² Székely Napló 1918., 48. évf. 171. sz.

⁶³ Székely Napló 1918., 48. évf. 186. sz.

áramkimaradások, kényszerszünetek. Március 2-án például a tanács elrendeli az áramfogyasztás korlátozását az egyéni fogyasztók körében: egy helyiségben csak egy villanykörte éghet, a felhasználható árammennyiségnek csak 60%-át engedélyezik egy hónap alatt. Szigorú bírságot helyez kilátásba az árapazarlók és túlfogyasztók ellen.⁶⁴ Május 22-én összeül a városi törvényhatóság közgyűlése. A polgármesteri jelentésből kiderül, hogy a villanytelep a tavalyi évet 276 ezer korona veszteséggel zárta. A közgyűlés a Belügyminisztérium beleegyezésére számít, a villanyáram hektó-wattonkénti árát 9 fillérről 12-re emelné 1918/1919-ben.⁶⁵ A veszteségek okainak felderítése során felmerül a turbinatelep nagyjavítása is, amely a megindítás óta eltelt négy év végén amúgy is esedékes. Június 20-tól beindul tehát az első nagyjavítás az áramfejlesztő telepen. A turbinák javítása folyik, ez alatt – egy hónapig – a régi áramfejlesztőre kapcsolják át a városi hálózatot. Ehhez sikerült még 1917-ben négy vagon nyersolajat szerezni, azzal húzták ki abban az esztendőben. Ezúttal még egy vagonra lenne szükség. Az üzem küldöttsége felkeresi a polgármestert és kéri, szerezze meg a hiányzó nyersolaj mennyiséget, hogy nappal is működhessen az áramfejlesztő. A Baruch-féle petróleumfinomító a minisztériumi utasítás dacára vonakodik a hat vagon dízelolajt kiadni, csupán a Kereskedelmi Kamara erélyes fellépésére és közbenjárására szolgálta ki az áramfejlesztőt. Sikerült így elérni, hogy a nappali áramszolgáltatás ne szüneteljen teljesen. A javítási idő alatt a kisipari fogyasztók ellátása többé-kevésbé zavartalan, de a nagyok, a malmok, a fűrészüzemek és, hallj csudát, a Bürger Sörgyár nem kap áramot.⁶⁶ (A régi áramfejlesztőt, az ősvillanytelepet, mely még a múlt század végén termelt áramot Marosvásárhelynek, Kállai Adolf vállalkozó, különben zálogház tulajdonos vásárolta meg augusztusban, de nem sokáig élvezhette áldásait, mert még ebben az esztendőben megtért őseihez a Széll Kálmán utcai zsidó temetőbe.⁶⁷)

A református egyház vízjoggal rendelkezik, melyet malmainak működtetésénél használ föl. Az évek során eladósodott a város felé, ezért megegyezést ajánl a városháznak. Az április 18-án megkötött szerződés értelmében az egyház átadja az említett jogkört Marosvásárhelynek, cserében a villanyerővel hajtott malmai 143 lóerővel egyenlő villamos energiát térítésmentesen kap a városi áramfejlesztőtől. A december 27-i tanácsülésen a többség belemegy ebbe az alkuba, de írásos szerződéskötésre már nem kerül sor. Éveken keresztül marad a status quo, míg

⁶⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 34. sz.

⁶⁵ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 77. sz., *Tükör* 6. évf. 1918. 21. sz.

⁶⁶ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 89–90., 94 sz.

⁶⁷ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 127,169. sz.; *Tükör* 1918., 6. évf., 45. sz.

azt Emil Dandea polgármestersége alatt meg nem zavarja a törvényesség látszatával takarózó polgármesteri bírvány.⁶⁸

A vízellátás gondjai

A város vízvezeték-hálózata már 1908-ra elkészült; ez volt az egyik legnagyobb szabású munkálat a modern város életében.⁶⁹ Már a munkálatok befejezése előtt kiderült, hogy a tervezés számos tényezővel nem számolt. Ebből aztán rengeteg funkcionális hibalehetőség származott és valósult meg az évek folyamán. 1918. január első napjaiban a felsőváros több utcája (a Bethlen Gábor sétány, a Deák Farkas utca és a Hunyadi János út) nem kap vizet. A számtalan panasz ellenére nem intézkednek az illetékesek. Erre a lakók elhatározták, hogy ha továbbra sem történik intézkedés, nem fizetnek vízdíjat a hiányzó szolgáltatásért. Az illetékesek szerint a főszivattyúval van baj, a rossz tervezéssel, a szűk áteresszel, és avval, hogy nincs megfelelő cserealkatrész. Bár régóta megrendelték azokat, mind a mai napig nem érkeztek meg, védekeznek a víztelep.⁷⁰ Egy hónap múltán aztán tényleg megérkeznek a hiányzó alkatrészek. A vízművek szakemberei oly sebtében fognak a javítási munkálatokhoz – valószínűleg torkig vannak a rengeteg lakossági panasszal és bejelentéssel –, hogy elfelejtik előre figyelmeztetni a tisztelt fogyasztókat: a vízszolgáltatás ideiglenesen szünetel a főszivattyú cseréje miatt. A drámai fordulatokra fogékony városi vízimádó közönség mindjárt a víztelep csődjére tippelt, mikor hasztalan csavargatta a csapokat otthonában.⁷¹

1918 áprilisában egy, a nevének elhallgatását kérő szakember nyilatkozik a sajtónak a vásárhelyi vízmizériák okáról és megoldásáról. A vízmű jelenlegi állapotában képtelen ellátni az egész várost zökkenőmentesen ivóvízzel. A főok az, hogy az itt állomásozó nagyszámú katonaság rendszertelenül veszi igénybe, sok vizet pazarol fölöslegesen. Erre a vízmű tervezői annakidején egyáltalán nem készültek fel. Sok a lakossági csöpögő csap, szivárgó WC öblítőtartály, rengeteg a csőtörés, és az állandó foltozgatás, tajkolás, a megfelelő anyagok hiánya, az elöregedett csövek cseréjének késlekedése csak tetőzi a bajt. Ha majd a hadsereg alakulatai elhagyják a várost, a helyzet időlegesen javulni fog. Nagy lesz ugyanakkor a rendszer terhelése, ha bevezetik a földgázt és az idetelepülő ipari üzemek nagyfogyasztóként lépnek

⁶⁸ Vö. FARCZÁDY Elek: *A marosvásárhelyi református egyházközség élete 1556–1948*. Marosvásárhely, 2000. 153–154.

⁶⁹ PÁL-ANTAL Sándor: Marosvásárhely vízművesítése a 20. század elején. In: *Marosvásárhely történetéből*. 3. Pál-Antal Sándor–Simon Zsolt. (szerk.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó 2013. 59–86.

⁷⁰ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 2. sz.

⁷¹ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 21. sz.

majd be ebbe a rendszerbe. A megoldáson már most gondolkodni kellene. A nyilatkozó szerint az elfogadható megoldás az lenne, ha Szászrégen bevonásával a Bisztra-patakát bekapcsolnák Marosvásárhely vízellátásába. (Ez a megoldás majd többször kísért a 20. század folyamán, de mindannyiszor elvetik.) Igaz, hogy sokba kerülne, de századokra megoldaná Marosvásárhely vízellátási gondjait. A pénzkérdés ebben a vonatkozásban mégiscsak másodrendű, ui. egy hosszúlejáratú kölcsön részleteinek törlesztése kevesebbe kerülne, mint az állandó vízhiánnyal való bajlódás.⁷²

A nyári melegek beálltával újabb baj szakad a város nyakába, a tífuszjárvány. Június 4-én a rendőrség csupán harminc esetet tart számon, de a város orvosai legalább száz megbetegedésről beszélnek. (A járvány változó hevességgel lépett fel, egész télen szedte áldozatait.) Az orvosok szerint leginkább a rosszul megtisztított ivóvízzel terjed, de szerepet játszik a teljesen elszennyeződött város, ui. kupacokban áll a szemét az utcákon, a közegészségügyi viszonyok látványosan leromlottak, hiányzik az egészségügyi ellenőrzés és a szeméthordás összeomlott. A csapvíz zavaros és barna színe miatt a lakosság a régi közutakról hordja az ivó- és mosdóvizet, amelyek tisztasága semmivel sem jobb. Korábban működött a katonakórház mellett egy bakteriológiai laboratórium is, amely havonta ellenőrizte vízminőséget, de februárban a labor elköltözött a városból. Azóta senki sem küld vízmintát a legközelebbi bakterlaborba, Kolozsvárra.⁷³ Június 28-án mégis áthívják az ismert kolozsvári egyetemi tanárt, Konrádi Dániel bakteriológust, hogy vizsgálja meg a marosvásárhelyi ivóvizét. Nem csupán a Víztelepen, de legalább nyolc helyről vesz vízmintát. Nem talált bennük kórokozót, elsősorban tífuszt terjesztő bacilust.⁷⁴

Június 26–27-én a vízszolgáltatás a szárazság miatt akadozik.⁷⁵ Egy hónap múlva (július 25–26-án) a főnyomócső a Bürger-féle sörgyár közelében, a Turbina-árkon átvezető híd szomszédságában eltörik. Becsei Nándor műszaki igazgató és Rozsnyai Hugó főcsővezető irányítása mellett ötven órás megfeszített munkával kicserélik a meghibásodott szakaszt. (Ez alatt a városban alig van víz.)⁷⁶ Ezek után elhatározzák, hogy átmozzák az egész vezetékrendszert. A víztelep éjfél és hajnali 3 óra között végzi e munkálatokat, amikor a legkisebb a lakossági fogyasztás. (Ekkor már előre figyelmeztetik a fogyasztókat a részleges

⁷² *Tükör* 6. évf., 1918., 17. sz.

⁷³ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 84., 86. sz.

⁷⁴ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 98. sz.; *Tükör* 6. évf. 1918., 26. sz.

⁷⁵ *Tükör* 6. évf. 1918., 26. sz.

⁷⁶ *Tükör* 6. évf. 1918., 30. sz.

vízkorlátozásra.)⁷⁷ Az augusztusi 8–9-i tanácsülésen szóba kerül a rendszer bővítésének ötlete is.⁷⁸ (...)

In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok.* 4. Pál-Antal Sándor és Simon Zsolt (szerk.). Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2016, 141–154. (Részlet)

⁷⁷ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 115. sz.

⁷⁸ *Székely Napló* 1918., 48. évf. 121. sz. Tapogatózások folynak az ügyben, de pénz és hitel hiányában senki sem gondolhat komoly alappal a bővítésre.